

FALUSI ELIDEGENEDÉS

avagy INDIVIDUALIZÁCIÓ

Németh László *Gyász* című regényében

Olyan elképzelés is felbukkan időnként a történészek körében, mely szerint, bár a regény és a történelem különbözik egymástól, ennek ellenére egyes regényekből inkább meg lehet ismerni a múltat, mint magukból a történeti forrásokat kamatoztató történetírói munkákból. John Lukacs fejtette ki 1983-ban Kosztolányi *Édes Annája* kapcsán, hogy még ma „sincs olyan mű, amely oly tökéletesen és mélyenszántóan ábrázolná nemcsak az 1919–20-as évek eseményeit, hanem az egész ún. korai ellenforradalmi korszak légkörét, társadalmát, retorikáját, nyelvhasználatát, jellemteleneit és jellemeit, mint ez a magyar regényíró, kinek e munkája a történelemnél is maradandóbb, mélyebb, nagyobb és megdöbbentőbb történelmi – igenis történelmi, s nem csupán irodalmi – dokumentum, a valóság és az igazság szolgálatában”¹. Romsics Ignác úgyszintén megjegyzi országtörténeti munkája *Irodalmi kalauzában*, hogy az „irodalombárátok emellett számos irodalmi értékű önéletrajzból is kielégíthetik a magyar társadalom egy-egy rétegének az élete iránti érdeklődésüket”². Majd pedig utal Bánffy Miklós, Hatvany Lajos, Lesznai Anna, Márai Sándor, Babits Mihály, Kassák Lajos, Németh László és Móricz Zsigmond egy-egy regényére.

Jellemző persze, hogy mint ahogyan az idézett esetekben is láttuk, gyakran olyan történészek emelik piedesztálra a szépirodalmat a társadalom- és mentalitástörténeti tudás letéteményesének a szerepében, akik maguk nem végeznek érdemben társadalom- és

mentalitástörténeti kutatásokat; könnyen ajánlgathatják tehát a szépirodalmat a társadalom- és mentalitástörténeti irodalom mellett, sőt olykor ahelyett mint a tudás úgymond igazi kútfőjét.

Amikor – elméleti igénnyel – felvetjük az irodalom társadalmi referencialitásának a kérdését, nem abból indulunk ki, hogy a fikcionális reprezentáció a történetírói megismerés igazságigényével és relevanciájával szól(na) a szerző saját koráról (vagy éppen a régimúltról, mint teszi a történelmi regény). Ha referál egyáltalán valamire a szépirodalom, különösképpen a prózairodalom, akkor a valóság *egy lehetséges*, érvényét tekintve nem általánosítható öntudatával szolgál.³ Az irodalom mint valóságtudomány vagy annak pótléka olyan elképzelés, amely leginkább a pozitívista tudományosság naiv episztemológiájának felel meg, és mint ilyen, redukcionista felfogás nyilatkozik meg benne.⁴

Ha vizsgálni kezdjük Németh László *Gyász* című regényének a társadalmi referenciáját, nem tűnik igazán döntő kérdésnek, hogy mit tanulhat(ott) belőle a néprajz, a szociológia és szociográfia vagy éppen a társadalom- és mentalitástörténet a tárgyára nézve. Bár ez a kérdés is bekerül valahogyan a diskurzusba, amikor Németh művének a hatástörténetét latolgatjuk (amire azonban ezúttal nem kerítünk sort). A fő kérdés, vagy inkább a kérdések fő sora így szól. 1. Mi volt, mi lehetett az irodalmi reprezentáció *tapasztalati* forrása az írónál, milyen viszonyban állnak egymás-

sal Németh társadalmi (életvilágbeli) tapasztalatai és a fikciós életvilág tartalma? 2. Hatott-e Németh falu- és parasztsággépe a népi írói mozgalom társadalomszemléletére? 3. Milyen kapcsolat fűzi a falu és a parasztság *Gyász*ban megjelenített képét az erről a valóságról táplált tudományos (néprajzi, antropológiai, társadalomtörténeti) elképzelésekhez? Az itt felvetett kérdések igen szerteágazók, ezért lehetetlen kielégítően megtárgyalni őket ebben a fejezetben. Ez okból utalásszerűen térek ki csupán legtöbbszörre, hogy az utolsóként említett problémát járjam inkább körül alaposabban.

1. Egyszerű életrajzi tény, hogy Németh városban született és városi miliőben nőtt fel, akinek kétségkívül volt azonban egynémely tapasztalata, és ezen nyugvó tudása a faluról, közelebről Szilasbálhásról, ahol az író apai nagyszülei éltek, és ahol gyermekként, majd kamaszként rövidebb-hosszabb időt töltött az iskolai szünidőkben.⁵ A fiatalon írt, a gyerekkorára emlékező könyvében meg is jegyzi egy helyt: „Minden embernek van egy házi antropológiája (vagy ha úgy tesszük szociológiája) s ehhez elsősorban családja tagjait használja példatárul; csak itt ismeri teljesen az alakok mellett a kapcsolatokat és a titkokat is.”⁶ Ez az antropológia (vagy szociológia) történetesen Szilasbálhás világát érinti.

Továbbá: Németh értelmiségi családba született és szüntelenül (legalábbis ennek a regényének megírásáig) városban, sőt Budapesten élt. Korai prózai munkáinak folytonosan visszatérő tárgya a falu és a parasztok világa, amihez, már volt róla szó, a nagyszülei és az a falu szolgáltak modell gyanánt, ahol Németh nagyszülei éltek. Az 1956-ban papírra vetett *Az író és modelljei* című írásában a *Horváthné meghal* című novellájával kapcsolatban Németh kijelenti: nagyanyjának a jelleme és a falu valóságos állapotai nem feleltethetők meg közvetlenül a novella alakjainak és eseményeinek, bár kétségkívül ők voltak a novella modelljei.⁷ Hasonló megállapításokat tesz több más regényével kapcsolatban is, ami alól a *Gyász* sem kivétel. „A *Gyász* Kurátor Zsófia például elég kevésbé hasonlít modelljéhez; nem is ismertem annyira, hogy vívódásaiba láthattam volna.”⁸ Jóllehet Kurátor Zsófi életbeli modellje, az író unokanővére maga is fiatalon megözvegyült, és a fiát szintén korán elvesztette, ezt követően pedig „hosszú évekig olyasformán zárkózott el az új házasság elől, mint az én Kurátor Zsófi.”⁹ A fikció Németh által relevánsnak tartott referencialitása így annyi csupán, hogy a társadalmi miliő regénybeli rajza és a modellként tekintetbe vett világ mimetikus kapcsolatban áll egymással: „a család azonban, amely büszkeségén és becsületézésén át gyászába tokolja [Kurátor Zsófit]; az életből kiemelt összefüggő szövet, tagjai olyan viszonyban voltak egymással s a makacs

özvegygel, mint Zsófi és családja”.¹⁰ Az író ez utóbbi állítása közvetlenül nem ellenőrizhető persze, hogy igazat mond-e ez esetben, tágabb kontextusban mégis vizsgálható a kérdés, amire hamarosan vissza is térek.

2. Kimutatható-e vajon valamiféle hatástörténeti összefüggés a *Gyász* falu- és parasztképe, valamint a népi írók és szociográfusok falu- és parasztképe között? Lehetetlen kézzelfoghatót állítani erről kellő filológiai bizonyítékok híján. Ha felütjük például Erdei Ferenc *A magyar paraszttársadalom* című szociológiai munkáját, nincs benne hivatkozás Némethre és erre a regényére az *Irodalom* címet viselő paratextusban. Holott Erdei megvallja itt, hogy közvetlenül is hatottak rá a szépírók: Móricz Zsigmond, Veres Péter és Illyés Gyula nevét említi. Érdekes, hogy Móricztól az *Életem regényét*, Illyéstől a *Puszták népét* és a *Lélek és kenyér* című könyvet, Verestől pedig *Az Alföld parasztságát* említi példaként. Egyik írásmű sem szorosan fikciós alkotás, műfajuk szerint inkább a dokumentum- vagy ténybeli irodalomhoz állnak közelebb. Amikor pedig egészen olybá tűnnek, mint Veres idézett munkája, akkor viszont a fikcionalitás felé látszanak közelíteni: „Bár Veres Péter szociológiai fogalmazást vesz segítségül, könyve nem mint szociológiai fogalmazás, hanem mint írói megjelenítés értékes és hiteles.”¹¹ Figyeljünk csak az alkalmazott retorikára: azért valóban értékes és azért hiteles Erdei szerint Veres idézett munkája, mert nem fikcionális benne a megfogalmazás módja, és kivált azért, mert az élettapasztalatait szövegezte meg benne a szerző. Márpedig Németh kétségkívül fikcióként alkotta meg regényét, a *Gyászt*, ráadásul nem az életben szerzett saját hiteles tapasztalatait dolgozta fel benne, hiszen az író nem paraszti ivadék és nem is faluból származik. Gondolom, ezért nem jutott, nem juthatott ki neki Erdei elismerése, amiből azonban nem következik, hogy ne hatott volna ténylegesen a szociológusra Németh falu- és parasztsággépe, még ha mindez rejtve marad is Erdei előtt. A kérdésre szó kerül még a következő fejezetben.

3. S végül a fő probléma így hangzik: mit kezdünk Németh regényének a társadalmi érvényességével? Nem adhatunk a kérdésre érvényes feletetet anélkül, hogy ne értelmezzük magát a regényt, különös tekintettel a falusi és paraszti társadalom itt megjelenő reprezentációjára. Az utóbbi kérdés nem foglalkoztatta eddig különösebben a *Gyász* irodalomtörténetész elemzőit; többnyire a gyász munka mint mentalitás és viselkedésforma társadalmi és személyiség-lélektani ecsetelését tűzték feladatuk maguk elé. Sándor Iván szerint a főhős nő és a falusi közösség közötti kapcsolat alakulását, helyesebben viszonyukat a megromlását közvetlenül a tartós gyászba merevedő hétköznapi viselkedés idézi elő. A regény problémavilágának

előterében ez okból az emlékezés mozdíthatatlan életformaként rögzülő gyakorlata áll. „Emlék, emlékezés, emlék- és emlékezéshiány, egykori események visszavillanó képei, amelyek töredékvoltuk ellenére töredéknyi tartamra jelenidejűeknek rémlenek; [...] képek elhomályosodásai, a visszavetítéssel-megőrzéssel küszködő értelem fölé kerülésük, mindezeknek az inkább érzékelt, mint vaskos eseményeknek foszlányokra szakadó kísérete, és lebegésükben a lassan önmagába záruló tudat” eredményezi, hogy idővel felbomlanak Kurátor Zsófi emberi kapcsolatai. Kurátor Zsófi végső elmagányosodása abból fakad tehát, hogy nem tartja többé szükségesnek a közösség elvárásainak a teljesítését, amire – időközben átalakuló lelki alkata folytán – nem is lenne már képes.¹²

Később is gyakran találkozunk ilyen vagy hasonló argumentációval. Hadd említsem Takács Miklós elemzését, melynek már a címe is roppant árulkodó: *Léthé, Mnemoszüné, Melankólia. Emlékezés és felejtés Németh László Gyász című regényében*. A regény, a szerző szerint, Kurátor Zsófi személyiségvesztéséről, személyi identitásának a fokozatos, majd pedig a végérvényes eltűnéséről szól. A folyamat az én és a közösség emlékezetmunkájának a terében zajlik, a kettő közötti konfliktusban kulminálódik. „Kurátor Zsófi történetét nem egyszerűen az emlékezés és a felejtés ellentétének modelljébe illeszthetjük be. Sokkal inkább a személyes és közösségi emlékezés és felejtés konfliktusáról van szó, ahol először a személyes felejtés áll szemben a kulturális elvárt, tehát mintaként szolgáló emlékezéssel (ilyen például az előírt gyászév kitöltése), hogy aztán később a kollektív felejtés konfrontálódjon a személyes emlékezettel.”¹³ A gondolatmenet, némi kis ugrással, később így folytatódik: „Ez a személyes emlékezet a regény végére gyakorlatilag megszűnik, mert Kurátor Zsófia alakjának már nem lesz személyes identitása, helyét átveszi egy »szobor« [...], amelynek »talapzatát« a közösség adott kulturális emlékezéstechnikája adja.”¹⁴ Ezek az inkább csak a hermeneutikai értelmezésnek megfelelő regényolvasatok, helyesebben a szerzőik semmilyen érdeklődést nem tanúsítanak a referencialitás kérdése iránt.

Nem világos azonban számomra, hogy miért és hogyan következik az imázs által teremtett szoborszerűségből, nevezetesen abból, hogy Kurátor Zsófia alakja „kolosszusként az emberek fölé hatalmasodik, és az elmúlás *mementója* lesz mindenki számára, aki megpillantja”, az identitás elvesztése. Hiszen attól megőrizheti még az egyén az énjét, hogy a közösség szemében ő csupán már egy életidegen szerepet tölt be feltűnően merev módon. A szociálpszichológia konstruktivista felfogása szerint azért éli, azért élheti át két ember másként *ugyanazt* a szituációt, mert nem egyféleképpen konstruálják meg (telítik értelemmel) ugyan a történetét. Így azután valójában nem is ugyan-

azok a feltételek veszik őket körül, és csak a kívülálló gondolja azonosnak helyzetüket, miután a saját „ablakán” keresztül figyel az eseményt, és abban a hitben ringatja magát, hogy a másik is ezen az ablakon keresztül fér hozzá a közösnek vélt valósághoz. Ténylegesen azonban: „Mindannyian a saját »ablakunkon« át látjuk saját helyzetünket, különbözünk abban, hogy mit találunk fontosnak benne, fenyegetőnek tartjuk-e, ránk kényszerítettnek-e stb. Tehát kartávolságnyra élhetünk egymástól, mégis egészen különböző világban.”¹⁵ Ez okból sem biztos tehát, hogy az a fajta emberi megnyilvánulás, ami kívülről nézve kifejezetten szoborszerűnek hat, belülről is feltétlenül üres és tartalmatlan, és egyúttal az önazonosság biztos tudata is hiányzik belőle.

Megítélésem szerint a *Gyász nem* az emlékezés és a felejtés gyász munkával összekapcsolt lelki és társadalmi mechanizmusát jeleníti meg; ez csupán az a felület, amelyen talán könnyebben megfogalmazható a *Gyászban* megragadott szokatlan emberi léthelyzet. A paraszti (a falusi) szubjektivitás lehetősége, és használatának a sajátos módja foglalkoztatja igazában az író, ez tehát a kulcsa a regény referencialitásának is.

Ahhoz azonban, hogy kellőképpen elmélyedhesünk a regény jelentésvilágának e rétegében, némi társadalomtudományos kitekintésre van előbb szükség. Mit tart, mit tartott a „valóságtudomány”, a néprajz és a társadalomtörténet a 20. századi magyar faluról és parasztságról? Erről az előző fejezetben is esett már szó egy, ha nem is éppen a mostaninak megfelelő összefüggésben. Nem azért vetjük össze egymással a tudományos diskurzusokban megfogalmazottakat és a társadalom regénybeli vízióját, hogy bíráljuk a valóság fikcióbéli reprezentációját; távol áll tőlünk, hogy akár dicsérjük, akár kárhoztassuk ezt az utóbbit azért, hogy megfelel vagy sem a „tudományos” képzetalkotás kívánalmainak. Nem követjük tehát a konvencionális irodalomtörténeti és történetírói eljárást, amely hol az egyiknek, hol pedig a másiknak juttat elsőbbséget a történeti hűség és az igaz beszéd tekintetében. Ezt tette egyébként a fejezet elején idézett két jeles historikus is.

A falusi (paraszti) morális rend három döntő komponense a *becsület*, a *szégyen* és a *rang*. A paraszti erkölcs, legalábbis így tartja a néprajztudomány, becsületközpontú; nincs másfajta választható viselkedés ebben a világban, mint az, amit a becsület ír elő az embernek.¹⁶ Kurátor Zsófi szoborrá merevedésének a története is úgy indul, hogy a frissen megözvegyült főhősnő fenyegetettnek érzi magát a saját becsületében. Anyjának a figyelmeztetését, nevezetesen: hogy tartsa magát távol a férfaktól (ami a csendőr udvarlásnak látszó közeledésére vonatkozik), úgy érti Kurátor Zsófi, mint a falu hangját, amit az anyja közvetít számára ezúton. Olyan beavatkozásként

tudatosítja a főhős a közösségi közvélemény eké-
ként továbbadott üzenetét, ami a becsületében meg-
sértett ember reakcióját váltja ki belőle. „A becsülete-
met is rágják, motyogta félhangosan [...] Csak a sé-
relem nagyságát érezte [...]. Nem bírta ki a gondola-
tot, hogy ugyanebben az órában talán tíz-húsz házban
is róla folyik a beszéd.”¹⁷ Egyes-egyedül az elvártnak
megfelelő, a helyes özvegyi magatartás biztosítja szá-
mára új helyzetében a becsületet, vagy annak látsza-
tát. Ezt pedig úgy igyekszik majd ezek után Kurátor
Zsófi magának biztosítani, hogy albérlőt (idegent) fo-
gad a házába. Kiszeláné, a budapesti iskolaszolga öz-
vegye az az általa kiválasztott médium, aki a falu sze-
meként és füleként korlátlan betekintést enged a tá-
gabb közösségnek a főhős immár makulátlan ma-
gánéletébe. „Okosabban már meg sem védhetné ma-
gát a rossz nyelvek ellen, mintha Pordánné testvérét
veszi oda” – adja Zsófi szájába az író belső monológ-
ként az ezt illető meggyőződést.¹⁸ Ezen az úton-mó-
don kívánná elkerülni a főhős a folyton ráleselke-
dő szegényt, amit akkor kellene éreznie magában, ha
ténylegesen vagy csupán a falusiak feltételezése szer-
int (a kettő ezúttal szinte egyre megy) nem védi meg
a becsületét a szüntelen gyanúsítgatásokkal szemben.
A megszégyenülés akut veszélye folyton ott leselke-
dik ugyanis. Amikor például úgy érzi, hogy nincs az
elvárt módon telítve özvegyi érzelmekkel, nyomban
elfogja a szégyenérzet. Kezdetben is már a miatta ér-
zett szégyen tartotta őt vissza attól, hogy gyakrabban
mutakozzék a falu nyilvánossága előtt. „Szégyenke-
zéséből annyi maradt csak meg, hogy ritkábban ment
ki az utcára, ahol mindenki a gyászát tartotta elé.”¹⁹
Máskor viszont azért gyötri a szégyenérzet, mert úgy
gondolja: átlagos özvegyasszonyként viseli csupán ma-
gát (mások szemében), ami felettébb veszélyes, mert
könnyen kieshet az özvegy szigorúan megszabott tár-
sadalmi szerepéből. Egy férfival való ártatlan diskurá-
lása után „Zsófi is szégyenkezett valamiért, ami nem
volt helyén ebben a jelenetben s megdorgálta magát,
hogy olyan akar lenni, mint más özvegyasszony. Egy
pár napig mélyebben hordta a fejkendőjét s az anyó-
sának elmesélte, hogy a boldogult uráról álmodott.”²⁰

A becsület és a szégyen a presztízs, a rang miatt oly
fontos a paraszti és a falusi életrendben. Mi is való-
jában a rang? Az a valami, amit a vagyon, a morál és
a múlt együtt teremt meg. A vagyon a múltbeli dol-
gos élet eredménye, ami persze családi és nem egyéni
teljesítményből fakad. A rangnak kötelező ereje van
a jelenben, amely egyben jutalmaz is, mivel ranggal
bíró személyként tartja számon az illetőt az adott kö-
zösség. A vagyon az a jószág, amiben a múlt testesül
meg, tekintve, hogy *kitartó* munkálkodásnak a folyo-
mánya, és ez okból a felhalmozott tisztesség is kife-
jeződik benne és általa. Felhalmozás révén keletkezik
a vagyon és a morál, amelyek végül a rangban összeg-

ződnek, amit pedig az idő érlel, az idő igazol és az idő
cáfol meg. A rang a legfontosabb emberi értékek és
állapotok afféle gyűllhelye, melynek a megszerzése és
a megtartása döntő, ha nem a legdöntőbb mozgató-
rugója az emberi cselekedeteknek. A méltó élet leg-
főbb garanciája a ranggal kötelezően együtt járó visel-
kedés, amelyet a méltó halál követ.²¹

A rang mondhatni sajátos társadalmi konstrukció-
ja nem az egyes egyénre, hanem a kisközösségre, a csa-
ládra szabott norma és gyakorlat. „Ez a világ család-
alapú, szerepei családi szerepek. [...] Az egyén legin-
kább családi szerepében jelenik meg a falu nyilvános-
sága előtt. [...] Ez a közeg szerephiányos, hiányzik
belőle a felnőtt szerep: az a szerep, amely nem család-
tagként, nem apaként vagy anyaként határozza meg
a személyt. [...] A társ nélküli életnek nincs azonos
értékűnek elfogadott életkerete, életvezetési elve. [...
Következésképpen: a]z egyedül maradási a környezet
nem magánügyként, hanem családi szégyenként ke-
zeli.”²² Az intimszféra szinte teljes hiányát hírzárlat-
tal, a kíváncsiságot, és a társkeresés, a társra találás
folytonos sürgetését pedig a szigorú bezárkózás, a ma-
gány önkéntes választásával lehet sikeresen elhárítani.²³

A társadalomtörténeti kontextus rövid felvillantá-
sával az értelmezésnek azt az irányát igyekszem meg-
alapozni, amely nem identitásvesztésként, a személyi-
ség eltűnéseként, hanem ellenkezőleg, az individuum
választásaként fogja föl Kurátor Zsófi elmagányosodá-
sát. Nem tagadható ugyanakkor a dolog paradox volta,
ami abból fakad, hogy oly módon teremti meg Kurá-
tor Zsófi a saját belső autonómiáját, amely végül vég-
zetesen eltávolítja őt a közösség természetes rendjétől,
hogy végig az özvegyi szereppel szembeni konvencio-
nális közösségi elvárásoknak szeretne jól, az elvártnál
is jobban megfelelni. Ebbéli törekvésének a túlzásba
vitele, a becsület elvesztésétől, a megszégyenüléstől va-
ló páni félelem tolja őt előre folyton-folyvást azon az
úton, melynek a végén mégiscsak elveszti a közösség
megbecsülését. Nem is igen történhet ez másképp an-
nak az élet- és emberidegen életformának a választása
során, amely megfosztja az özvegyi társadalmi szere-
pet a természetesség szinte minden látszatától. Az ez
irányú kezdeményezés azonban mindig tőle magától
jön; Kurátor Zsófi értelmezi úgy a közösségi jelzése-
ket, hogy a számára előírt szerepnek való megfelelés
érdekében így és ne másként cselekedjen. Holott akár
az anyja, akár az apja és mások is (például Kiszeláné)
ismételten Kurátor Zsófi tudtára adják, hogy nem ezt
a viselkedést várja el tőle a közösség. Ő viszont maka-
csul ellenáll mindeme sugalmazásoknak, hogy végül
már senki akaratát se tekintse magára nézve kötelező-
nek vagy valamennyire is megfontolandónak. S ezzel
hovatovább saját maga generálja a közösség róla min-
tázott képét vagy azt, ami ennek az imázsnak szerinte
megfelel. A számos idézhető, ezt a megállapítást igazo-

ló szövegrészlet közül egyetlen jellemző passzust emelek ki csupán ezúttal. „Az anyját megalázta, a Marira megmondta, mit ér, s úgy jött be, hogy most az egyszer a Kiszelánéval is szembeáll s kereken megmondja neki: ne ártakozzék az ő dolgába.”²⁴ A falu közvéleményében pedig az a kép alakul ki fokokként vele kapcsolatban, hogy Kurátor Zsófi túlzottan is akaratos, irányíthatatlan, sőt teljességgel befolyásolhatatlan személy.

Egy szubjektum születése követhető nyomon a regénybeli módos paraszti társadalmi miliőben; ez a paraszti-falusi szubjektum részben a tudatosan választott társtalanság, részben a görcsösen betölteni kívánt társadalmi szerep *egyéni*, sőt extrém kivitelezése miatt nem igazán kelti és egyre kevésbé keltheti a természetesség látszatát. A Kurátor Zsófi munkáló dac, ami azt eredményezi végül, hogy a hősnő tragikusan magára marad, a saját életideáljaiból, vagy másként kifejezve: *a benne túltengő individualitásból ered*. Hadd idézzek egyetlen szöveghelyet a regény végéről ennek alátámasztására. Amikor Zsófi anyja lánya szeméreteti a barátkozását a bolond Móri Zsuzsival (ami alkalmankénti találkozás csupán), a következő játszódik le a hősnőben, amit újfent belső monológként szólaltat meg az író. „Zsófinak azonban megmaradt a lelkében ez a barátné-szó, s ettől fogva még barátságosabb volt a Zsuzsihoz. Hadd lássák a temetőlátogatók, akik gyors, kutató pillantással surrannak el Sanyika sírja előtt, hogy őneki csakugyan a Móri Zsuzsi a barátnéja. Első lány volt a faluban, Kurátor lány, Kovács Sándorné, s még most néhány hónapja is a meszi faluból jött érte egy jómódú vendéglős, de ő a temetőt választotta, a halottjait, s inkább a Móri Zsuzsival tölti a napot, mint velük.”²⁵ Ő maga választotta a rangvesztést, a saját elhatározása rejlik továbbá annak mélyén is, hogy úgy tekintsen rá a falu közvéleménye, mint valamilyen „megmeredt emberi alakra”, akihez senki és semmi nem tartozik többé mindazon

a dolgokon kívül, amiket szüntelenül ébren tart a saját emlékezetében. Mi ez, ha nem egy, bár kétségkívül torznak ható, de legalábbis szokatlan emberi individualitás tudatos választása.

Egyetlen kérdést kell még megválaszolnunk: mennyiben mondható hitelesnek a paraszti szubjektivitás ilyesfajta beállítása, ha a valóság tudományos (néprajzi, társadalomtörténeti) fogalmát vesszük alapul? Két dologra utalok ezúttal. Németh maga is elismeri utólag, hogy saját magát jelenítette meg Kurátor Zsófi-ban, önnön zabolátlan emberidegenségét vetítette bele a főhősnő alakjába. „A *Gyász* tárgya tehát nem a gyász, hanem a büszkeség, amely bennem kétségkívül kóros méretekben volt meg – a modellben pedig legföllebb meglehetett.”²⁶ Ha ő maga is ezt gondolja a dologról, nem az következik vajon ebből, hogy nincs a regénynek érvényes társadalmi referenciája? Szerintem nem feltétlenül ez az eredmény. Németh maga is finomít később az álláspontján. Van-e, lehet-e a regényen kívül érvényessége egy olyan referált világnak, amit nyilvánvalóan felülír az alkotó szubjektuma? Szerinte igen, hiszen „minél elvontabb, merészebb a mondanivaló, annál görcsösebben vigyáz a művész a test anatómiájára”. Németh szerint igazán az a realista író, aki a valóságot „egy magasabb belső valóság érdekében az emberekhez szóló nyelv gyanánt használja”²⁷. S ilyenformán, fűzhetjük hozzá, a regényben megjelenített világ minden további nélkül magára öltheti a valóságnak azt a képét, amelyet a racionális megismerés tár elénk.

Gyáni Gábor (Hódmezővásárhely, 1950): történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a társadalomtörténet és mentalitástörténet magyarországi meghonosításának úttörője. Az itt közölt részlet új kötetéből származik, mely megjelenés előtt áll a Kalligramnál.

JEGYZETEK

- Lukács János: *Történetírás és regényírás: avagy a múlt étvágya és íze*. Történelmi Szemle, 1985/2. 288.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Bp., 1999. 619.
- Álláspontom bővebb kifejtéséhez ld. Gyáni Gábor: *Történelem és regény: a történelmi regény*. In: Uő: Relatív történelem. Typotex, Bp., 2007. 260–284.
- Paradoxon, hogy történetesen éppen olyan, határozottan pozitívista történészek kardoskodnak némely esetben az irodalom mint igazi valóságábrázolat fogalma mellett, akik egyébként éles különbséget tesznek a fikcionális és a történeti (tudományos) múltkép között. Romsics Ignác: *A történetírás objektivitásának mítoszáról és a múlt mitizálásának elfogadhatatlanságáról*. In: Uő: Múlttól a mánk. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről. Osiris, Bp., 2004. 426.
- Németh László: *Magam helyett. (Tanulmány az életmemőről)*. Turul, Bp., 1943. 67–95.
- Uo. 93.
- Németh László: *Az író és modelljei* (1956). In: Uő: Megmentett gondolatok. Szépirodalmi – Magvető, Bp., 1975. 316.
- Uo. 319.
- Uo. 319.
- Uo. 319.
- Erdei Ferenc: *A magyar paraszttársadalom*. Bp., é. n. [1943] 167.
- Sándor Iván: *A Németh László pör*. Magvető, Bp., 1986. 186.
- Takács Miklós: *Léthé, Mnemoszüné, Melankólia. Emlékezés és felejtés Németh László Gyász című regényében*. In: Görömbei András, szerk.: *A prózáiról Németh László*. Debrecen, 2005. 156.
- Uo.
- Nygård, Roald: *Cselekvő vagy bábú? – az ember önértelmezéséről*. Új Mandátum, Bp., 2003. 149.
- Jávor Kata: *A magyar paraszti erkölcs és magatartás*. In: Paládi-Kovács Attila, főszerk.: *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, Bp., 2000. 640. További irodalom: Nagy Olga: *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartási formák*. Gondolat, Bp., 1989.
- Németh László: *Gyász*. Bp., é. n. 37.
- Uo. 39.
- Uo. 9.
- Uo. 11.
- A gondolatmenet sokat köszönhet a következő antropológiai-néprajzi esszének. Pápay Zsuzsa: *Rang, párválasztás, közvélemény. Jelentés egy mátravidéki faluból*. Gondolat, Bp., 1989.
- Uo. 98–100.
- Uo. 101.
- Uo. 124.
- Uo. 274.
- Németh László: i. m. (*Az író és modelljei*) 323.
- Uo. 327.